

A magyar könyvtárosok etikai kódexének kérdéséhez

Etikai kérdések rendezésének igénye már többször felmerült a hazai könyvtárügyben, de a próbálkozások idő előtt el is vetéltek. (Vajon milyen feltételek híján?) Fölöslegesek talán nem voltak a próbálkozások, de etikai kódex megfogalmazásáig nem sikerült eljutni. Több mint négy és fél évtizede van módomban figyelemmel kísérni a magyar könyvtárügy alakulását, a könyvtárosok tevékenységét. Szerény történelmi ismeretekkel kiegészített megfigyeléseim arra engednek következtetni, hogy az emberi tényező állapota (ideszámítható – mások mellett – a képzés kérdése is, amely szintén eléggé gyakori vitatéma volt az elmúlt 50–60 évben!) akkor szokott felszínre törni, ha az ún. objektív társadalmi tényezők nem sok jóval kecsegtettek, vagy az eredmények maradtak el a vártaktól. A társadalmi megrendelés és feltételek megteremtése (objektív feltételek?) soha nem volt erőssége a magyar valóságnak. Magam már évtizedekkel ezelőtt arra a következtetésre jutottam, hogy nálunk az eredmények döntő meghatározói (szubjektív tényezők?) a mindenkori jeles és a másokat (sokakat!) magukkal ragadni képes, jól felkészült és magas szakmai erkölcsű könyvtárosok voltak.

Az első kérdés az, mennyire kedvezőek most a feltételek etikai kódex létrehozására. Az utóbbi években egyre távolabb kerülve a könyvtári valóság színtereitől, nem tudom, most milyen tényezők hozták ismét felszínre a szakmai etika problémáját. Nem is a megfogalmazás nehézségei aggasztanak, jóllehet az sem lesz könnyű, főleg ha – és az eddig leírtakból láthatóan szinte ebben van leginkább egyetértés a megszólalók között – az ősalapnak tekinthető tízparancsolat tömörű összefoglalás a cél. Sokkal inkább kérdéses számomra, milyen a könyvtáros társadalom fogadókészsége, felkészültsége, és milyen az igény legalább a szakma meghatározó köreiből. Továbbá egyáltalán hogyan lehet bevezetni, érvényre juttatni és működtetni etikai kódexet?

Ha jól értem Bartos Éva (a Könyvtári Figyelő 2004. évi 2. számának 242. oldalán olvasható) témafelvezetését, akkor a szakhatóság által közreadott könyvtár-politikai program egyik aspektusa, a manapság divatos pálya- és karrierépítési törekvések felől vetődött föl a szükségessége. Nem véletlenül a felkészültséggel szoros kapcsolatban. De nem a könyvtáros társadalom, hanem a szakigazgatás részéről merült fel. Azt azonban szerencsésnek vélem, hogy nem a szakhatóság akarja létrehozni, s az etikai kódex ügyét rögtön átterelték a szakmai és civil szervezet keretébe, és az eddig megfogalmazottak az MKE Etikai Bizottságának tagjai részéről és égisze alatt jelentek meg.

Már az elején szeretném leszögezni, hogy szigorúan egy vagyok a megszólalásra felkértek közül, s véleményemet úgy kérem az eszmecserébe illeszteni, mint ha minden megjegyzésem úgy kezdődne, hogy „azoknak a pártján vagyok, azokat támogatom, akik ezt vagy azt tartják, gondolják”. (Így is aggályos részemről

– a pályán kívülre öregedve – beleszólni az aktív és az ezután felnövő generációk szakmaerkölcsi magatartását meghatározó kódex ügyeibe!) Tehát én úgy gondolom, hogy a vita eredményeként megszülető írásmű kibocsátója szakmai civil szervezet(ek) legyen(ek). Hogy aztán az ehhez való csatlakozás, a könyvtáros hivatásba való beavatás, főleg visszamenően, hogyan, kiknek és miként tett aláírással vagy esküvel vagy más módon történjék-e – az már lehet vitatéma. Mindenesetre nekem szimpatikusnak tűnnek az orvosi analógia követése, beleértve azt is, hogy a diploma csak előfeltétel, de orvosná, könyvtárossá az alapvető etikai kötelekre tett esküvel válik a szakember. Ez az analógia akkor arra is válaszolna, hogy mindenki könyvtáros-e, aki könyvtárban tevékenykedik. Minden bizonnyal a nem ide tartozók megbecsülése, munkájuk elengedhetetlen voltának elismerése stb. nem a könyvtári munkakörök egybemosásán múlik. Továbbá, ha az előbbi analógiát vesszük alapul, akkor nem egy dokumentumhoz aláírással való csatlakozást feltételezünk, hanem esküvel megerősített vállalást. Az előbbiből pedig az is következik, hogy az etikai kódex nem munkaköri eskü, nemcsak közszolgálatban foglalkoztatottakra vonatkozik (hiszen nem minden könyvtárosi tevékenység zajlik ilyen keretben), hanem a hivatásba avat be – függetlenül a mindenkori munkakörtől. Egyszer el kell kezdeni, visszamenőleg pótolni (talán a felnőtt korban megkeresztelkedők analógiájára), majd a diploma megszerzésekor tett esküjük nyomán lehet és kell könyvtárossá avatni mindazokat, akik a diplomával érdemessé váltak rá, függetlenül attól, hol lesz munkahelyük. Persze ne feledjük, a példa követése egyéb következményekkel is jár: szervezeti téren éppúgy, mint az etikai vétségek kezelését illetően!

Mielőtt az eddig megszólalók gondolataira reflektálnék, nyomatékjal ajánlom én is mindenki figyelmébe, hogy a mégoly sikeresen előkészített etikai kódex sem alkalmas minden baj és nyavalya kezelésére és gyógyítására. Aki túlzásokba esik, nem helyén kezeli a szakmai etikai kódexet: azt veszélyezteti, hogy az egész vállalkozás megszületése előtt ugyanúgy elhal(hat), mint az előző próbálkozások! Azoknak a számát szeretném szaporítani, akik az etikai kódex megfogalmazását és alkalmazását még nem létező, ámde fontos dolog megalkotásának és hiány pótlásának tekintik. Ebből következik, hogy vele nem lehet helyettesíteni, sem felülírni könyvtárelméletet, jogszabályokat, szabályzatokat, még kevésbé pénzhíányt stb. A kódex legfeljebb támaszkodik, netán hivatkozik rájuk, s főleg felhasználja mindezeket.

S ha már „felhasználást” említettem: szerencsére nem nekünk kell az úttörésre vállalkoznunk, mások és másutt már alkottak (könyvtáros és más) etikai kódexet. Jól felfogott érdekünk, hogy az előkészítéstől kezdve, a megfogalmazáson át a bevezetésig és az alkalmazásig mások tapasztalatait felhasználjuk. Ugyanakkor mégoly jó megoldás pusztá átvételére nem kerülhet sor, a szöveget magunknak kell kiszerveznünk. A magyar könyvtárosok etikai kódexének a hazai viszonyok és feltételek közepette, itt és most kell működőképesnek lennie. Ez nemcsak a körülmények figyelembevételét jelenti, hanem azt is, hogy – egyebek között éppen az etikai kódex működése következtében is – annak a változó környezethez való hozzáigazítása is vissza-visszatérő feladata lesz valamiféle etikai fórumnak.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ez az etikai kódex nem ütközhet érvényes egyetemes és hazai állampolgári és szakmai jogszabályokba és általános emberi,

illetve hazai erkölcsi szokásokba. Ugyanilyen természetesen építhet az évezredek során már kikristályosodott szakmai elméleti tapasztalatokra és mentalitási–magatartási szabályokra. Ebből kiindulva úgy ítélem meg, hogy Ranganathan 1930 táján megfogalmazott öt törvénye ugyanúgy tartalmaz etikai vonatkozásokat, mint Gorman 1995-ben szintén öt pontban közzétett törvényei. Éppen ezért jól felhasználhatónak tűnnek számomra. Szellemük teljes egészében, részleteikből pedig olyan normákra gondolok, mint a ranganathani „tiszteljük az olvasó idejét” stb. Gormannak pedig minden pontja – szerintem – egyúttal etikai „töltetű”!

Amit a Könyvtári Figyelő 2004. 2. számában (242–289. p.) a mostani gondolatokból olvashattam, az összességében imponáló, és méltó az eddig megszólalóhoz, és garancia nemcsak az elvek megvitatására, hanem (persze, ha lesz türelem és kitartás!) végre a kódexnek a megalkotására is. Ez nem azt jelenti, hogy minden állítással és megfogalmazással egyet lehet és kell érteni. A sommás megítélés részemről egyúttal el akarja kerülni a tiszteletköroket is mind a háttéranyagot önmagához méltó színvonalon készítő Papp István, mind az általam régóta becsült többség s a kevés most megismert kolléga/nő hozzászólása előtt. A gondos és széles körű gondolatcsokorból méltatásra kiragadni bármit is csak a terjedelem növelését eredményezné, s az eligazodást zavarná. Szerzőik nem is szorulnak az én elismerésemre.

Értelmezésem szerint most az a legfőbb feladat, hogy számba vegyük a tenni-valókat (ehhez próbáltam már előbbre is néhány gondolatot megerősíteni), továbbá segítsük elő a többek által kívánt és tízparancsolati tömörségűnek igényelt etikai normák megfogalmazását. (A tiltásoktól azonban, amennyire lehet, óvakodjunk!) Azoknak a számát és súlyát kívánom szavazatommal erősíteni, akik ezt tekintik a lényegnek: s a tízparancsolatnak a magas szintű absztrakcióját, tartóságát, a minden emberre vonatkozathatóságát stb. Minden más ehhez képest toldalék, értelmezés, magyarázat – még ha ez is a feltétele, hogy „kódex terjedelművé”. alkalmazási példatárrá váljon. (Azt persze most meg nem mondhatom, hogy tíz vagy több, netán kevesebb gondolati egységbe tömöríthető-e?) Tiltakozom viszont az ellen, hogy minden tudnivalót, ismeretet, jogszabályt, szabályzatot, munkaköri leírást stb. idezsűfoljunk. Ugyancsak tiltakozom az ellen, hogy a normaszöveg gyűjtőköri vagy éppen szervezeti és működési szabályzat, munkaköri leírás legyen. Látszólag nehezebben eldönthető kérdés, amire többen is utaltak: tekintettel kell-e lennie a kódexnek intézményi és munkaköri differenciálódottságára. Ha megpróbálok saját logikámnál maradni, akkor azt mondom: az etika hivatásra vonatkozik, nem az előbbiekre. Így – ha ismételten az orvosok példájára hivatkozom – csakis a könyvtáros szakma egységére szavazhatok e tekintetben is. A normaszöveg nem, az értelmezés, a magyarázó szöveg, a példatár lehet a helye a sajátosságok felvonultatásának.

Amikor az előbb a másutt leírtak megismérlése ellen tiltakoztam, egy pillanatig sem az azokban foglaltak figyelembe vételét akartam kétségbe vonni. Éppenséggel magam is úgy vélem, hogy a XXI. század elejének Magyarországn a könyvtárosi etika alapértékeit a *Könyvtárosok kézikönyve* nemrég megjelent kötetében foglalt korszerű könyvtáreszményből s persze az ENSZ egyetemes emberi jogokról szóló nyilatkozatából, az érvényes magyar alkotmányból, a könyvtári törvényből, az UNESCO- és IFLA-manifesztumokból stb. kell és szabad levezetni. Nem azokat megismételni, hanem magas szinten absztrahálni. Külön is hangsúlyozom

azt a ma korszerű szemléletet, hogy sem intézményi, sem tevékenységi oldalról nem egyetlen könyvtárnak vagy könyvtárosnak, hanem a rendszer egészének kell a feladatokat teljesítenie és az igényeket kielégítenie. Az etikus magatartás is ebben a keretben érvényesíthető, de etikusak csak az egyén megnyilvánulásai lehetnek, etikus magatartás a könyvtáros tevékenységében mutatkozhat meg. A rendszer, az összefogás ma már döntő: ezért kívánatos, sőt elengedhetetlen a kódexben helyet találni az egymás iránti felelős magatartásnak.

Papp István sokfelől közelítő háttéranyagát olvasva a legtöbbször azért kellett széljegyzeteket fűznöm szövegéhez, mert úgy véltem, hogy az ott leírtak vagy evidenciák, vagy másfajta szabályzatokba, sőt nemegyszer az emberi együttélési szabályok, mondhatni általános kötelmek körébe tartoznak. Aztán amikor eszembe jutottak a hallgatóim útján és feladatmegoldásaik során keletkezett, s a legkülönbözőbb típusú, nagyságrendű, az ország más és más részeiben lévő könyvtárakból származó, nem éppen szívderítő hírek, elbizonytalanodtam. Ezért közreadok néhányat dilemmáimból. Etikai szabályt sért-e, vagy „csak” a munkaköri szabályzatba ütköző, munkaviszonya létesítésekor kötött szerződését szegi-e meg az, aki (netán állam- vagy szolgálati titokká minősítve?) nem hocsát jövődöntő könyvtárosnak vagy másnak a rendelkezésére a könyvtárral kapcsolatos adatokat, dokumentumokat? Aki könyvtárszakmai szakirodalomért a megyei könyvtárba szeretné utaztatni a könyvtár szakos hallgatót, mert könyvtárközi kérésének teljesítését többletmunkának nyilvánítja? Aki – igazgatóként – a hallgató tájékozódását azzal akadályozza, hogy helyismereti munkatársának megtiltja, hogy saját munkaterületéről „nyilatkozzon”? Aki segítségét megtagadja az első éves hallgatót a végzőshöz hasonlóan könyvtárosnak minősítve? Aki azzal mutat példát jövődöntő pályatársának, hogy belső dokumentumok létét tagadja le (statisztika, szabályzat, terv, nyilvántartás)? Ha a felsoroltak tényleg megtörténnének, akkor a mulasztás nem etikai, hanem munkafegyelmi! A sort, sajnos, hosszan lehetne folytatni. Az előbbi kérdéseim persze álságosak (a valóság rosszabb!), de az így is megválaszolásra vár: hol a határ a munkafegyelmi, munkaköri mulasztások és az etikai vétségek között? A kódexben az átfedéseket és a keveredést jó lenne elkerülni.

S ha már volt oktatói tapasztalataimra hivatkoztam, nem térhetek ki a könyvtárosi etika és a képzés–továbbképzés viszonyának legalább érintőleges tárgyalása elől. Úgy is feltehető a kérdés: oktatható-e a könyvtárosi – vagy bármilyen – etika? Oktatási vagy nevelési kérdés-e? A tanulás vagy a készségfejlesztés körébe tartozik-e? Azt hiszem, valamennyi együtt. Mindenekelőtt azonban szocializációs kérdésnek vélem, ahogy alapvető és általános etikai normáinkat is családi, környezeti és iskolai szocializációnk során rögzítettük és gyakoroljuk be. Mint minden magatartási–cselekvési megnyilvánulásnak, persze van elméleti, elsajátítható és elsajátítandó része, de bizonyos nem elég, ha bárki szépen fel tudja mondani az idevágó leckét. Ugyanakkor ismeret nélküli, önmagában való neveléssel – ami ugyebár nem is létezik – itt sem jutunk messzire. Rendkívül fontos az is, hogy mit, milyen tantárgyakat tanítunk, mi az oktatás tartalma. Csak két példát. Egyrészt a történeti stúdiók nemcsak ismeretanyagot jelentenek, hanem azért is tanítjuk, mert ezen ismeretanyag nélkül nincs kötődés egy több évezredes szakmához. Másrészt a manapság előszeretettel csak a technikának, technológiának az oktatására irányuló törekvések praktícizmusba tévednek, s eltüntet(het)ik a könyvtárosság egyik lényegi vonását, azt, hogy minden, az egyes ember számára

nyújtott, végső soron az egész emberiségért végzett tevékenységről van szó. Ahogy a pedagógust fölöslegessé tenni vélt oktatástechnológiai törekvések az 1970-es évek tájkán kudarcot vallottak, ugyanúgy elképzelhetetlen a könyvtáros nélküli könyvtár. Vélhetően ezért tartotta fontosnak Gorman rögzíteni: „3. Alkalmazd a technikát intelligens módon, hogy gazdagítsd a szolgáltatásokat” – s nem azért, hogy magadat helyettesítsd, tenném hozzá én!

Éppen ezért tudatos, az egész képzésen végigvonuló személyiség- és készségfejlesztéssel vélem megalapozhatónak a könyvtáros etikát, amelyben sokat jelentenek mind a helyzetgyakorlatok, mind a példaadás mindazok részéről, akikkel a jövő könyvtáros pályára készülődése során találkozik. (Tehát az oktató és gyakorló könyvtárosok részéről!) Nem véletlen az sem, hogy a hivatásba való befogadásnak erről az oldalról természetes időpontja a szakmai ismeretekről, gondolkodásról, problémamegoldó készségről stb. tanúsodó államvizsga, diplomaosztás ideje. Megnyilvánulási formája az akkor tett, esküvel megerősített fogadalom. Ugyanakkor e tekintetben sem fejeződik be a tevékenységre való felkészülés a diploma megszerzésével, hiszen a könyvtáros etikának is vannak örök érvényű (állandó és általános) és változó (új és speciális) vonásai. Ha a továbbképzést a szakmai (könyvtártípusra, munkakörre irányuló) specializáció részének tekintjük, akkor emellett a szakmai etika speciális, részletes megismerése, elsajátítása és begyakorlása is beilleszthető, beillesztendő a programjába.

Papp István is érintette, de a hozzászólók visszatérően és többirányúan foglalkoznak a könyvtár és a könyvtáros kapcsolatrendszerével, s mintha helyenként az lenne kiolvasható, hogy a környezettel, fenntartóval, használóval kapcsolatosan is intézkedéseket, szabályokat akarnának megfogalmazni a kódexben. Természetes módon az előbbieket jogszabályokban és egyéb szabályzatokban rendezhetők. A könyvtáros etikai kódexe viszont csak reá magára vonatkozik, s azoknak a véleményén vagyok, akik szerint a dolgokat a könyvtáros felől kell normákba foglalni. Ebből következően nincs itt helye a fenntartó, a partnerek vagy akár társszakmák, netán a használó hozzánk való erkölcsi viszonya tárgyalásának sem, nemhogy a szabályozásának. Vagyis óvnám a kódex megfelelő mederben tartását, s tiltakoznék parttalanná szélesítése ellen.

Többeket foglalkoztat, hogy szabálygyűjtemény vagy útmutató legyen-e; hogy miként emelkedhet „jogerőre” a kódex, miként lehet „szankcionálni” a vétségeket. Olcsó lenne arra hivatkozni, hogy kis hazánkban még a törvény is olyan, mint a menetrend (tudjuk, mitől és mennyire tértünk el?!), s csak az nem szegi meg az országgyűlési képviselőktől a kormányon át az állampolgárig, aki nem szégyelli. Ezért azokkal értek egyet, akik inkább a belső tartásra apellálnak. A tízparancsolatra vagy más etikai normákra való utalás azért szerencsés, mert azt is kifejezésre juttatja, hogy a kódex normatívái olyanok legyenek, amelyeket azért fogadtam el, mert tetszenek, logikusak, és nem azért tartom be őket, mert esetleg fejemet veszik, hanem mert kivétel nélkül érezném magam az általam kedvelt közösségből, ha megszegném a szabályokat. Ezért is fontos a kidolgozási és elfogadtatási folyamat: „a kódex elkészítéséhez vezető út talán fontosabb is, mint maga a kódex” – írta általam is helyeselhetően Horváth Sándor Domonkos.

A vitaindító és a hozzászólók jó része természetszerűen központi kérdésként kezeli, honnan közelítsük meg az etikai kódex tartalmát, a szabályozandó kérdések

körét. Alighanem mindenkinek van részigazsága, hiszen többféle megközelítésnek van létjogosultsága. Ha történetileg akarom megközelíteni, akkor a legáltalánosabb értelemben vett könyvtár örökérvényű feladatainak (összegyűjtés, válogatás, rendszerezés/feltárás, megőrzés és rendelkezésre bocsátás) a minél teljesebb és jobb megvalósítását elősegítő erkölcsi normatívákat kell számba venni. Ha a használó egyetemes emberi jogai felől közelítünk a kérdéshez, akkor a hozzáférhetőség, az egyenlőség, a teljesség és más hasonló elvek biztosítására kell ügyelni. (Lásd Ottovay László kiváló példáit.) Természetesen elképzelhető többféle megközelítés ötvözése is. Azt gondolom, hogy az általános elvek megvitatásának mielőbbi lefolytatása után, sőt már közben is mihamarább hozzá kellene látni a tömör kódex, szabálygyűjtemény megfogalmazásához. A lehető legtöbb variációt kellene közrebocsátani, amelyekhez szabad hozzátenni, még többet elvenni, s főleg összevonni és tömöríteni, közérthetőbbé tenni. Ügyelni kell arra, hogy nem könyvtári, hanem könyvtárosokra vonatkozó szabályzat készül. Másfelől nem a lehető leghosszabb, legterjedelmesebb és legteljesebb kódexet kell megalkotni, hanem a megvalósíthatót, az itt és most előrevivőt.

Többen érintették, és valószínűleg ezután is a kódex legvitatottabb kérdései közt fog szerepelni a „mindent vagy morális szempontok szerint korlátozottan szolgáltatni”, illetve az „ingyenesen vagy térítésért szolgáltatni” dilemmája. Anélkül, hogy magamra vállalhatnám a döntést: ezeket a változások mentén értelmezhető kérdések közé sorolnám. Az utóbbi alternatíva eldöntése egyszerűbbnek tűnik: az ingyenesség és térítésség nem eleve elrendelt, koronként változott. Ma a térítés került előtérbe. Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a könyvtáros döntse-e el, kinek mi szolgáltatható (gyerekeknek fejlődés-lélektani okokból, felnőtteknek a nagyobb bajt elkerülendő) – úgy látom, manapság túl vagyunk a könyvtáros nevelő funkcióján, helyette „a szolgáltatások nevel(het)nek” elvét valljuk. Még kevésbé fogadhatjuk el a könyvtáros gondolatcsendőr voltát. Célszerű feltételeznünk persze könyvtáron kívüli elvek és eszközrendszer érvényesülését is: a könyvtáros munkáját is alkotmányos elvek szabályozzák.

Általánosságban óvni kell a könyvtár és ezzel együtt a könyvtáros társadalmi szerepének eltúlzásától. Ne vállaljunk könyvtári eszközökkel és a könyvtáros felkészültségével és emberi adottságaival teljesíthetetlen feladatokat. A könyvtárossal szemben támasztott követelmények megfogalmazói gyakran hajlamosak voltak ember által teljesíthetetlen követelményrendszert felállítani, úgyhogy joggal merül fel az emberben, hogy ekkora tökéletesség után mi különbözteti meg a könyvtárost a jóistentől? (Főleg első éves hallgatók pályaválasztásának megingatására alkalmasak ezek!) A realitás keretein belül maradván is éppen elég teher hárul a munkáját becsületesen, etikai lag nem kifogásolhatóan végző könyvtárosra.

Tóth Gyula